

УДК 37.01

ОКСАНА САГАЧ, доктор педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, корекційної освіти та менеджменту, Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського
ORCID ID 0000-0002-4504-3405
Oksmos78@ukr.net

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

OKSANA SAHACH, Doctor of pedagogics, associate professor of the department of the correctional education pedagogy and management Chernihiv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education of K. D. Ushynskiy

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF STUDIES ON THE PROBLEM OF FORMATION OF MOTIVATION FOR EDUCATIONAL ACTIVITY

У матеріалі представлено ретроспективний аналіз досліджень проблеми формування мотивації навчальної діяльності. Визначено, що витoki сучасних теорій мотивації лежать у роботах давньогрецьких і давньоримських мислителів. Їхні праці стали основою для потребнісних теорій мотивації, які були розвинені французькими мислителями у XVIII столітті. Ці теорії разом з іншими мотиваційними концепціями продовжують розвиватись у сучасних наукових дослідженнях. Для біхевіористських теорій мотивації XX ст. характерне визначення мотивації через сукупність базових потреб особи. У когнітивних концепціях мотивації визначальним фактором людської поведінки слугував внутрішній психічний процес прийняття рішень. Як педагогічну проблему розвиток мотивації до навчальної діяльності можна розглядати з позиції загальної теорії розвитку.

Зроблено висновок про те, що на думку більшості дослідників, мотивація виконує роль спонукальної сили стосовно процесу навчання. Сам процес навчання є основою для виховання і розвитку навчальної мотивації студентів.

Ключові слова: мотив, мотивація, навчальна мотивація, студент, навчальна діяльність.

Summary. The material presents a retrospective analysis of studies on the problem of motivation formation for educational activities. It is determined that the origins of modern theories of motivation lie in the works of ancient Greek and ancient Roman philosophers. Their works became the basis for need-based theories of motivation, which were developed by French philosophers in the 18th century. For behaviorist theories of motivation of the 20th century a definition of motivation through the set of basic needs of a person is typical. In cognitive concepts of motivation, the determining factor of human behavior was the internal mental decision-making process.

As a pedagogical problem, the development of motivation for educational activities can be considered from the standpoint of the general theory of development.

Key words: motive, motivation, educational motivation, student, educational activity.

Мета: здійснити ретроспективний аналіз досліджень проблеми формування мотивації навчальної діяльності.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Мотиваційний компонент визначає напрям майбутніх перетворень особистості студента з урахуванням потреб педагогічної діяльності та орієнтації на вдоскона-

лення і професійний розвиток. У період оволодіння професією студент повинен мати стійкі професійні мотиви щодо навчання, пов'язані з інтересом до його майбутньої діяльності. Інтерес до проблеми розвитку мотивації до навчальної діяльності простежується в багатьох педагогічних теоріях і витікає з педагогічної практики. Розвиток цей пов'язаний із професійною підготовкою педагога, рівнем його професійних здібностей, знань, умінь (Носко, 2020).

Аналіз досліджень та публікацій. Вивчення проблематики мотивації є однією з ключових як у педагогічній науці, так і психології. Як психологічну категорію питання мотивації навчання досліджували С. Рубінштейн, О. Леонт'єв, П. Якобсон, В. Вілюнас. Проблеми навчальної мотивації студентів закладів вищої освіти розглядали А. Бугрименко, Є. Ільїн, О. Коچارян, Н. Арістова, Р. Борківська, О. Гринчишин, І. Зайцева, Н. Клименко, Л. Міхеєва, Т. Чаусова, Ю. Чебакова. Як компонент навчальної діяльності навчальна мотивація стала предметом узагальнення В. Асеєва, Л. Божович, Л. Виготського, Н. Зубалій, А. Маркова, А. Кузьмінського, М. Скаткіна, О. Савченко, Г. Щукіна. Про вибір майбутньої професії і мотивацію писали Є. Ільїн, І. Кон, Л. Божович, К. Платонов, Е. Клімов, Е. Зеєр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує багато підходів до визначення змісту та структури мо-

тиваційної системи. Витоки сучасних теорій мотивації варто шукати в роботах давньогрецьких та давньоримських мислителів Аристотеля, Геракліта, Лукреція, Платона, Сократа. Так, Платон називав потребу "нижчою душею", яка вимагає контролю з боку розуму. Аристотель указував, що потреби та пов'язані з ними відчуття задоволення або незадоволення визначають прагнення. Отже, потреба визначалась як основоположна рушійна сила активності людини, яка зумовлює її бажання, потреби та прагнення. Праці філософів стали основою для потребнісних теорій мотивації, які були розвинені французькими мислителями К. Гельвецієм, П. Гольбахом, З. Кондільяком у XVIII століття. Ці теорії разом з іншими мотиваційними концепціями продовжують розвиватись у сучасних наукових дослідженнях (Сагач, 2021).

Першими, власне мотиваційними теоріями вважаються ті, які виникли у XVII–XVIII століттях. Кінець XIX ст. ознаменувався розробленням теорії З. Фрейда щодо неусвідомленої внутрішньої потреби людини – психоаналітичної. З появою цієї теорії розпочався новий етап вивчення причин, що лежали в основі людської поведінки. Однією з основоположних ідей теорії стало твердження, що поведінка людини повністю або частково зумовлюється неусвідомленими імпульсами, а соматичні потреби організму, тобто бажання задовольнити інстинкти, є основою мотивації. Мотивація, на думку вченого, відображає психічну причину поведінки, є своєрідною психоенергетикою (Ждан, 1980).

З 20-х рр. XX ст. розробляються теорії мотивації, що стосувались лише людини, авторами яких стали К. Левін, Г. Олпорт, Г. Мюррей. Останній виділив потреби, що виникають як результат навчання і виховання, або психогенні - вторинні. До них він відніс потреби в досягненні успіху, агресії, протидії, незалежності, захисті, домінуванні, уникненні невдач, шкідливих впливів (Сагач, 2021).

Власну класифікацію потреб розробив і А. Маслоу. Його роботи визначали характер розвитку сучасних

теорій мотивації. Учений вказував, що мотивація людини визначається її потребами, які послідовно проявляються, починаючи з моменту народження. Він виділяє фізіологічні потреби, потребу в безпеці, потребу в любові, потребу в самоствердженні, потребу в самоактуалізації або розкритті здібностей та реалізації потенціалу людини. Науковець вимальовував чітку ієрархію потреб. На перше місце поклав фізіологічні або матеріальні; на друге – потребу в безпеці; на третє – потребу приналежності до любові або соціальні потреби; на четверте – потребу у визнанні, особистих досягненнях, компетентності, повазі інших; на п'яте – потребу в самовираженні (самоактуалізації). Зазначені потреби вимагають свого задоволення. Первинні потреби, зокрема, потребують першочергового задоволення. Після їх задоволення починається дія вторинних потреб. Їх незадоволення підштовхує, мотивує людину до активних дій (Маслоу, 1982).

Засновниками біхевіористських теорій мотивації на початку XX ст. стали Б. Скінер, К. Спенс, Е. Толмен, Д. Уотсон, К. Халл. Для цих теорій характерне визначення мотивації через сукупність базових потреб особи. Мотивацію біхевіористи розуміли як стан зниження порога реактивності на подразники, як динамічне утворення (Сагач, 2021).

Відповідно до когнітивних концепцій мотивації визначальним фактором людської поведінки був внутрішній психічний процес прийняття рішень. Авторами основних когнітивних теорій мотивації, сформованих ще у другій половині XX ст., стали Д. Макклелланд, Х. Хекхаузен, Дж. Роттер, Г. Келлі, Дж. Аткинсон. У визначенні поведінки людини вони визнавали провідну роль свідомості. Представники когнітивізму до наукового обігу ввели низку мотиваційних понять: когнітивні фактори, когнітивний дисонанс, життєва мета, цінності, соціальні потреби, очікування успіху, страх невдач, рівень вимог. Х. Хекхаузен подолав біхевіористське трактування мотивації. Він урахував не тільки базові, тобто біологічні потреби, а й соціальні фактори (Хекхаузен,

1986; Сагач, 2021). Особистісний фактор мотивації глумачив як складне утворення, до складу якого входять цінності. Мотивом називав процес мотивації, який породжується стійкою диспозицією ціннісного змісту.

Як педагогічну проблему розвиток мотивації до навчальної діяльності можна розглядати з позиції загальної теорії розвитку. Серед її представників варто назвати Ф. Бекона, М. Монтеня, І.-Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, К. Гельвеція, К. Ушинського. Процес навчання вони трактували як такий, який спрямовувався на керування пізнавальною діяльністю осіб та розвиток їх мотивації. Як психологічну категорію проблему мотивації навчання досліджували С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, П. Якобсон, В. Вілюнас. Питання навчальної мотивації студентів закладів вищої освіти вивчали А. Бугрименко, Є. Ільїн, О. Кочарян, Н. Арістова, Р. Борківська, О. Гринчишин, І. Зайцева, Н. Клименко, Л. Міхеєва, Т. Чаусова, Ю. Чебакова. Проблематику професійного вибору та мотивації досліджували Є. Ільїн, Г. Крайг, І. Кон, Л. Божович, В. Мерлін, К. Платонов, Е. Клімов, Е. Зеер (Сагач, 2021).

Так, В. Вілюнас визначав мотивацію як сукупність процесів, факторів і механізмів, що дають змогу забезпечити появу стимулів до досягнення цілей, які життєво необхідні на рівні психічного відображення. Науковець зазначав, що саме завдяки цій сукупності поведінка спрямовується на задоволення потреб. Він указує на мотивацію як базове поняття, яке поєднує усі взаємозв'язки психологічних процесів та утворень, що запускають процес діяльності. Щодо навчальної мотивації, то мотив він визначає як спрямованість особи, що навчається, на окремі аспекти навчальної роботи, пов'язані з внутрішнім ставленням до неї. Мотиви класифікує на пізнавальні та соціальні. Пізнавальні характеризуються спрямованістю на зміст навчального предмета. Соціальні характеризуються спрямованістю у процесі навчання на іншу людину (Вілюнас, 2006; Вілюнас, 2006).

П. Якобсон зауважує, що усвідом-

лена та цілеспрямована дія означена розумінням людиною того, чому саме вона чинить так або інакше. Отже, людина усвідомлює, чому діє саме так, тобто усвідомлює мотив або мотиви своїх учинків (Якобсон, 1969). Щодо мотивації навчальної діяльності дослідник запропонував власну класифікацію. Ставлячи знак рівності між мотивацією та мотивом, виділяв мотиви "негативні", "позитивні" та мотиви, пов'язані з процесом навчання. Під "негативними" мотивами розумів усвідомлення негативних наслідків, що можуть виникнути у випадку, коли особа, що навчається, не буде вчитись. Указував, що в результаті такого усвідомлення виникає спонукання до навчання. За такої мотивації відвідування навчального закладу студентом не можна пов'язувати з прагненням здобути вищу освіту чи знання. Цей мотив є мотивом необхідності. Другий різновид мотивації навчальної діяльності, на думку П. Якобсона, має позитивний вплив на процес навчання, але не навчальний характер. Тут впливає суспільна думка, завдяки чому у студента формується почуття обов'язку, яке спонукає його здобуття освіти, зокрема і вищої. Щодо мотивів, пов'язаних з процесом навчальної діяльності, коли мотивація учіння відображає стійкі пізнавальні інтереси, то П. Якобсон виділяє їх у третій тип. Тут до навчання спонукають потреба у знаннях і допитливість, а від здобуття знань студент отримує задоволення. Зазначені типи мотивації, досліджувані П. Якобсоном, майже не зустрічаються в чистому вигляді. Адже реальна мотивація є складною динамічною системою різних мотиваторів, яка визначається домінантними мотивами, що змінюються в процесі особистісного зростання (Якобсон, 1969).

Досліджуючи мотивацію навчальної діяльності, Л. Божович доводила, що на неї впливає низка мотивів. Мотивом дослідниця називає те, метою чого і є здійснення діяльності, вона виділяє головні та підпорядковані мотиви, що мають різну спонукальну силу, адже другі завжди підпорядковуються першим. Мотиви, що стимулюють навчальну

діяльність, вона поділяє на дві групи: пізнавальні та соціальні. До першої групи належать пізнавальний інтерес, потреба в оволодінні новими знаннями, вміннями, навичками, в інтелектуальній активності. До другої групи належать соціальні мотиви: потреба в спілкуванні з іншими, в оцінюванні власної особи іншими, потреба зайняти відповідне місце в соціумі. Пізнавальні мотиви допомагають суб'єкту подолати труднощі, діючи як на нього самого, так і на його діяльність. Соціальні мотиви інколи незалежно від безпосереднього відношення до діяльності, сприяють усвідомленню цілей та прийняттю рішень (Божович, 1995).

Досліджуючи проблематику навчальної мотивації студентів ЗВО, А. Бугрименко звертала увагу, що змістовою особливістю мотивації студента є її перехідний характер, оскільки в ній поєднуються пізнавальна та професійна мотивації. Починаючи своє навчання у ЗВО, колишній учень зіштовхується зі значними змінами, як-от: зниження рівня зовнішнього контролю щодо навчальної діяльності; зміна структури самої навчальної діяльності, у якій тісно переплітаються мотиви учіння з мотивами професійними. З'ясовуючи специфіку навчальної мотивації майбутніх педагогів та виявляючи вплив внутрішньої і зовнішньої навчальної мотивації на навчальну діяльність студентів, дослідниця виділила кілька основоположних особливостей останньої. Так, для студентів, котрі сприймають себе як суб'єкта, що відрізняється від інших, характерний вищий рівень внутрішньої навчальної мотивації. Вони більше заглиблені в навчальний процес. Такі студенти більше орієнтовані на сам процес навчальної діяльності та її кінцевий результат. Для студентів, мотивованих зовні, характерна дещо менша заглибленість у навчання та менший ступінь довільності щодо його планування. Ними рухають передусім фактори зовнішні щодо процесу та результату навчальної діяльності, наприклад професійне спілкування, позиційні мотиви, а не пізнавальні або професійні (Бугрименко, 2006).

Р. Борківська, досліджуючи фор-

мування мотивації навчальної діяльності студентів коледжу, розглядає цей процес як сукупність мотивів, як динамічний процес, через який формуються стимули до діяльності, відбувається вибір дій, здійснюється регуляція та підтримка активності, яка є цілеспрямованою (Борківська, 2001). Під мотивацією навчальної діяльності дослідниця розуміє ієрархічно організовану систему мотивів, яка спонукає студентів здобувати знання, свідомо ставитись до процесу навчання, оволодівати способами пізнання. Вона вказує, що співвідношення зовнішніх та внутрішніх, пізнавальних та соціальних, негативних та позитивних мотивів є основним показником сформованості навчальної мотивації студентів. Загалом одне з визначальних місць щодо навчально-пізнавальної діяльності в дослідженні відводиться зовнішнім мотивам, які відіграють стимулювальну роль, хоча і пов'язані з процесом і результатом навчання опосередковано, та внутрішнім мотивам, що ґрунтуються на задоволенні самим процесом навчання та його результатами (Борківська, 2005).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи викладене вище, слід зазначити, що, на думку більшості дослідників, мотивація є спонукальною силою стосовно процесу навчання. Навчально-професійна мотивація трактується як система мотивів, стимулів, потреб, цілей, які зумовлюють прояви навчальної активності та активних дій щодо оволодіння професії. Сам процес навчання є основою для виховання та розвитку навчальної мотивації студентів. Мотивація в процесі оволодіння професією, пов'язана, передусім, з інтересом до неї та є передумовою, необхідною для розвитку професіоналізму. Подальші перспективи дослідження вбачаємо у вивченні мотивації неперервної освіти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Божович, Л. И. (1995). Проблемы формирования личности. Москва: Изд-во Инст-та практической психологии.

Борківська, Р. В. (2001). Умови і способи ефективної організації групової навчальної діяльності студентів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету*, 5.

Борківська, Р. В. (2005). Формування мотивації навчальної діяльності студентів коледжу економіки та права. (Автореф. дис. ... канд. пед. наук). Тернопіль.

Бугрименко, А. Г. (2006). Внутренняя и внешняя учебная мотивация у студентов педагогического вуза. *Психологическая наука и образование*, 4

Вилюнас, В. (2006). Психология развития мотивации. СПб.: Речь.

Вилюнас, В. К. (2006). Психологические механизмы мотивации человека. Москва.

Ждан, А. Н. (1980). Хрестоматия по истории психологии. Москва.

Маслоу, А. (1982). Самоактуализация. Психология личности. Москва: Политиздат.

Сагач, О. М. (2021). Теоретичні і методичні засади професійного зростання вчителів у системі неперервної педагогічної освіти. (Дис. ...доктора пед. наук). Чернігів.

Хекхаузен, Х. (1986). Мотивация и деятельность. Москва: Изд-во Педагогика.

Якобсон, П. М. (1969). Психологические проблемы мотивации поведения человека. Москва: Просвещение.

Nosko, M., Sahach, O., Nosko, Y., Griban, G. et al. (2020). Professional development of future physical culture

teachers during studying at higher educational institutions. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9, 5.

REFERENCES

Bozhovich, L. I. (1995). Problemy formirovaniya lichnosti (Problems of personality formation). Moskva: Izdatelstvo Inst-ta prakticheskoy psihologii.

Borkivska, R. V. (2001). Umovy i sposoby efektyvnoi orhanizatsii hrupovoi navchalnoi diialnosti studentiv (Conditions and methods of effective organization of group educational activities of students). *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, 5.

Borkivska, R. V. (2005). Formuvannya motyvatsii navchalnoi diialnosti studentiv koledzhu ekonomiky ta prava (Formation of motivation for educational activities of students of the College of Economics and Law). (Avtoref. dys. ...kand. ped. nauk). Ternopil.

Bugrimenko, A. G. (2006). Vnutrennyaya i vneshnyaya uchebnaya motivatsiya u studentov pedagogicheskogo vuza (Internal and external educational motivation among students of a pedagogical university). *Psihologicheskaya nauka i obrazovanie*, 4

Vilyunas, V. (2006). Psihologiya razvitiya motivatsii (Psychology of motivation development). SPb.: Rech,

Vilyunas, V. K. (2006). Psihologicheskie mehanizmy motivatsii cheloveka (Psychological mechanisms of human motivation). Moskva.

Zhdan, A. N. (1980). Hrestomatiya po istorii psihologii (Reader on the history of psychology). Moskva.

Maslou, A. (1982). Samoaktualizatsiya. Psihologiya lichnosti (Self-actualization. Psychology of Personality). Moskva: Politizdat.

Sahach, O. M. (2021). Teoretychni i metodychni zasady profesiinoho zrostannia vchyteliv u systemi neperervnoi pedahohichnoi osvity (Theoretical and methodological principles of professional growth of teachers in the system of continuing pedagogical edu). (Dys. ...doktora ped.nauk). Chernihiv.

Hekhauzen, X. (1986). Motivatsiya i deyatelnost (Motivation and activity). Moskva: Izd-vo Pedagogika.

Yakobson, P. M. (1969). Psihologicheskie problemy motivatsii povedeniya cheloveka (Psychological problems of human behavior motivation). Moskva: Izd-vo Prosveschenie.

Nosko, M., Sahach, O., Nosko, Y., Griban, G et al. (2020). Professional development of future physical culture teachers during studying at higher educational institutions. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9, 5.

Стаття надійшла 28.10.2023 р.

